

ELŞƏN ASLANOV

BDU-nun dissertantı

e-mail: elshen230579@rambler.ru

BAKİ KOMMUNASI VƏ ƏRZAQ BÖHRANI XX ƏSRİN 20-30-CU İLLƏR SOVET TARİXŞÜNASLIĞINDA

Açar sözlər: Anti Azərbaycan siyasəti, Bakı Kommunası, ərzaq böhranı, tarixşünaslıq.

Ключевые слова: Анти Азербайджанская политика, Бакинская Коммуна, продовольственный кризис, историография.

Keywords: anti Azerbaijani politics, the Baku Commune, Food policy, historiography.

1918-ci ilin martında Bakıda törətdiyi qırğınlardan sonra özünü siyasi proseslərin qalibi sayan və təşəbbüsü ələ alan Bakı Kommunası xalqımıza görünməmiş fəlakətlər yaşatdı (1, 2, 3, 4). Azərbaycan xalqı uzun sürən müharibə, soyqırımları və ərzaq çətinlikləri nəticəsində əldən düşmüşdü. Bakı Kommunasını və onun antiazerbaycan mövqeyində dayanan rəhbərliyini isə başqa problemlər düşündürürdü.

XX əsrin 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığına elmi obyektiv prizmadan nəzər saldıqda bəhs edilən dövrdə siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə məsələsinin Bakı neftinə yiyələnmək və Cənubi Qafqazda Sovet hökumətinin yeganə dayağı olan bu şəhərdə möhkəmlənməkdən ötəri bolşeviklər üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməsini aydın sezmək olur. Bəhs edilən dövrün tarixşünaslığının elmi tədqiqinin misilsiz elmi əhəmiyyəti də məhz hadisələrə Bakı Kommunasını təşkil edən və ya o dövr hadisələrinin bilavasitə iştirakçılarının müəllifi olduqları əsərlərin prizmasından baxmaqdır. Həmin əsərləri təhlil edərkən Sovet ideologiyasının tələblərinə uyğun olaraq Bakı Kommunasının xalqımızın başına gətirdiyi müsibətlər nə qədər ört-basdır edilsə də həmin ağrı-acıları faktların obyektiv təhlili əsasında aydın sezmək olur.

Bakı Kommunasının bədnam fəaliyyəti dövründə xalqımızın üzləşdiyi fəlakətlərdən biri də aclıq və ərzaq çatışmazlığı ucbatından məruz qaldığı fiziki məhvi idi.

Y.Ratqauzer "Bakıda inqilab və vətəndaş müharibəsi", I hissə, 1917-1918-ci illər" adlı əsərində yazır: "Bakı Kommunası qarşısında əslində Sovet hakimiyyətinin Bakıdakı taleyini həll edən iki əsas məsələ dururdu. Birinci məsələ proletariatin rəhbərliyi altında kəndlilərin təşkilatlanması, ikinci məsələ isə aclıq çəkən şəhərin (yəni Bakının) və kəndlərin ərzaqla təminatı məsələsi idi" (5. 176).

Ratqauzer azərbaycanlı kəndlilərinin Sovet hakimiyyətini dəstəkləmədiyini XX əsr 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığına xas olmayan bir tərzdə çox orijinal üslubda təqdim etmişdir. Belə ki, həmin dövr tarixşünaslığında, xüsusilə erməni tarixçilərinin əsərlərində ümumiyyətlə, Azərbaycanda, xüsusən də onun kəndlərində Sovet hakimiyyətinin və bolşevizmin sosial dayaqlarının çox zəif olması və ya heç olmamasını kəndlilərin savadsızlığı ilə izah etməyə cəhd göstərmişlər (5. s.24-25).

Eyni zamanda azərbaycanlı kəndlilərin Sovet hakimiyyətini dəstəkləmədiyini XX əsr 20-30-cu illər tarixşünaslığı azərbaycanlı əhalinin "Müsavat" partiyasının arxasınca getməsi ilə də izah edirlər: "Azərbaycanın hələ bir çox yerlərində bolşevik təşkilatları və qrupları olmadığı halda "Müsavat" partiyasının demək olar ki, bütün Azərbaycan qəzalarında yerli təşkilatları vardı. Bunun səbəbi idi ki, itər Bakı Sovetinə, itər Şəhər Dumasına, istərsə də Müəssislər Məclisinə seçkilərdə (bu partiya) yüksək səs toplamışdı" (6. 174).

Eyni fikirlərlə Ə.Qarayevin (7. 3-8), Əli Əkbərinin (8. 11-14), Mustafa Quliyevin (9. 8-), S.M.Əfəndiyevin (10. 26-31), Sərkisin (11. 9-13), N.Pçelinin (12. 5-12) və başqalarının əsərlərində rastlaşırıq.

Bolşevizmin nəinki Azərbaycan kəndində ümumiyyətlə, Zaqafqaziyada sosial bazası çox zəif, yox dərəcəsində idi. 1917-ci ilin dekabrında Əsgər Sovetinin ikinci qurultayından sonra bolşeviklər Tiflisdə yerləşən Ordu Ölkə Sovetinin rəhbərliyini ələ keçirmək istəmiş, lakin onların bu niyyəti baş tutmamış, bolşeviklər buradan qovulmuşdular (13. 360-361).

Məhz buna görə də Bakı Kommunasının rəhbəri türklərin Bakıya yaxınlaşmasından təşvişə düşərək yazırdı: "Zaqafqaziya Seyminin cinayətkar siyasəti sayəsində vəhşi feodal Türkiyəsi qısa zaman kəsiyində nəinki Brest sülhünün şərtlərinə görə payına düşən əraziləri ələ keçirə bilmişdir, hətta inadkarlıqla hücumlarını davam etdirərək Rusiyanın Zaqafqaziyadakı yeganə dayağı-Bakını belə zəbt etmək istəyir (14. 194).

Halbuki St.Şaumyanın Bakı ilə bağlı öz məqsədi, mülahizələri vardı: "Müsavətçilər bizə qarşı üsyan hazırlayırdılar. Onlar yalnız Sovet hakimiyyətini devirmək üçün mübarizə aparmırdılar. Xeyr, onlar Zaqafqaziyayı tamamilə ayırmaq, Bakını Azərbaycanın paytaxtına çevirmək uğrunda mübarizə aparırdılar" (14. 162). Bununla heç cür barışmaq istəməyən St.Şaumyan bəyan edirdi: "Bizim siyasətimiz – vətəndaş müharibəsi siyasətidir. Kim bu siyasətin əleyhinədirsə, bizim düşmənlərimizin nöqərləridirlər. Vətəndaş müharibəsi gələcək üçün vacibdir" (14. 163).

Bakını əldən verməməyə çalışan Bakı Kommunası təbii sərvətlərimizi, başlıcası isə neftimizi Rusiyaya sərbəst daşımaq üçün, milli istiqlalımızı beşikdəcə boğmaq üçün silahı yerə qoymamağa çağırırdı. St.Şaumyan yazırdı: "Silahı yerə qoymaq Bakını əldən vermək deməkdir, bütün Zaqafqaziyada inqilabı dəf etmək deməkdir" (14. 163).

Məhz ona görədir ki, 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığında Bakı uğrunda gedən amansız mübarizə geniş surətdə öz əksini tapmışdır. A.Rayevski yazır: "Qafqaz ingilis kapitalistlərinin Asiyadakı müstəmləkələrinə, mülklərinə "ziyankar bolşevizmin" yayılmasına qarşı bir sipər rolunu oynamalıdır. Amma ingilis qoşunlarını Zaqafqaziyaya gətirən tək-cə bu səbəb deyil, həm də Bakıda çox böyük neft ehtiyatlarının olması idi" (15. 8-9).

1918-ci ildə Britaniya qoşunları Bakını ələ keçirəndə ingilis iqtisadi jurnalı "Nir ist" yazırdı: "Bakı neftinə gəlincə, onun tayı-bərabəri yoxdur. Bakı dünyanın ən böyük neft mərkəzidir. Əgər neft bir şahzadədirsə, Bakı onun tacıdır" (16. 4).

Hamının can atdığı, ələ keçirməyə çalışdığı Bakıda isə Bakı Kommunasının "hakimiyyəti" dövründə dəhşətli aclıq hökm sürürdü.

20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığı məhz bu aclıq faktorunu Bakı Kommunasının hakimiyyətini ciddi sınağa çəkdiyini, onun süqutu üçün real zəmin yaratdığını bəzən açıq, bəzən dolayısı ilə etiraf etməli olmuşdur: "Aclığı və xalqın ümitsiz, çox pis ərzaq təminatı məsələsini, çörəyin olmaması ucbatından ancaq qozla və günəbaxan tumu ilə kifayətlənmək zorunda qalmasını nəzərə alsaq, bolşevik partiyasının düşmənlərinə qol-qanad verən aclıqdan taqətdən düşmüş fəhlələrin əhval ruhiyyəsindəki sərt dönüşün səbəblərini aydın dərk etmiş olarıq" (17. 33).

Bakının ərzaqla təminatı məsələsində Bakı Kommunasının yarıtmaz fəaliyyətini ört-basdır etməyə çalışan Suren Şaumyan yazırdı: "Mən belə hesab edirəm ki, burada iqtisadi cəhətləri də nəzərə almaq lazımdır. Bakının bir sənaye mərkəzi kimi Azərbaycan kəndlisi ilə heç vaxt əlaqəsi olmadığına görə, əsas kənd təsərrüfatı məhsulu olan çörəyi Azərbaycan kəndindən ala bilmirdi. Azərbaycan kəndi özü çörəyi kənardan alırdı" (5. 25).

Bu məsələ ilə bağlı E.Burçalovun mövqeyi Suren Şaumyanın mövqeyindən xeyli fərqlənir: "Böyük çörək ehtiyatlarını Sovet Bakısı Azərbaycan kəndindən də əldə edə bilərdi. Xüsusən də yüksək məhsuldarlığı ilə seçilən Muğanda çox böyük çörək ehtiyatları olsa da heç kəs onun yığımlı ilə məşğul olmurdu... Bu məqsədlə Bakıdan fəhlə artelləri və kənd təsərrüfatı üçün zəruri inventar göndərildi. Bəzi yerlərdə iş yaxşı gedirdi. Lakin, bir çox hallarda iş çox pis təşkil olunmuşdu: fəhlə əlləri və inventar çatışmırdı və məhsul məhv olurdu" (18. 63).

Göründüyü kimi E.Burçalov Suren Şaumyanın iddia etdiyi kimi Azərbaycan kəndinin də kənardan taxıl alması, idxal taxıldan asılı olması fikrini tam inkar edir və qeyri-ixtiyarı Bakı Kommunasının yarıtmaz təşkilatçılıq və zəif nəzarət mexanizmini gündəmə gətirir. Lakin, tezliklə ideoloji təpkinin tələblərinə uyğun olaraq Bakı Kommunasının aclıqla bağlı yaranmış problemləri həll edə bilməməsinin günahlarını başqa ünvanlarda, məsələn ərzaq komissarlığına rəhbərlik edən sol eser Cibulskidə, habelə ərzaq aparatında əyləşən menşeviklərdə və eserlərdə axtarır. Burçalovun fikrincə məhz həmin siyasi qüvvələr qəsdən əhalinin taxıl və ərzaqla təchizatına hər vasitə ilə mane olmuş, vəzifələrindən sui istifadə edərək külli miqdarda məhsulu talamışlar (18. 64).

Müəllifin fikrincə ərzaq böhranını qəsdən dərinləşdirən eser və menşeviklər bununla öz sui-qəsd kompaniyasını davam etdirirdilər (18. 64).

Amma çox keçmir ki, Burçalov özü-özünü inkar edən fakt qarşısında qoyur. Müəllif 1918-ci ilin 20 iyununda Cibulskini ərzaq komissarı vəzifəsində əvəz edən A.Çaparidzeni, onun yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini, şəxsi keyfiyyətlərini mədh edəndən sonra yazır: "Lakin, bütün bu tədbirlərə, ərzaqla bağlı rəhbərlərin dəyişdirilməsinə baxmayaraq, ərzaq məsələsində heç bir uğur əldə olunmadı" (18. 64).

Bakı Kommunasını ciddi problemlə üz-üzə ərzaq böhranının səbəblərini təkcə kənarında deyil, Bakı Kommunasının öz daxilində axtaran A.Dubnerin məsələyə yanaşma tərzi 20-30-cu illər tarixşünaslığında xüsusi mövqeyə malikdir. Belə ki, A.Dubner "Bakı proletariatu inqilab illərində (1917-1920)" adlı əsərində Sovet tarix elminin müəyyən etdiyi mizanı obyektiv, sərbəst və tənqidi mülahizə və konsepsiyaları ilə "pozur". Sovet ideoloji çərçivəsinə sığmayan fikirlərini müəllif itqisadi-siyasi təhlilləri ilə kifayət qədər əsaslandırır.

Hadisələrə belə yanaşma bəzi məqamlarda A.Dubneri Y.Ratqauzerlə yaxınlaşdırır. Təsadüfi deyildir ki, 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığı ilə bağlı tədqiqat işlərində məhz bu iki tarixçi qınağ obyektinə çevrilirlər: "Azərbaycanda sosialist inqilabının tarixinə dair ədəbiyyata Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizənin mərhələləri məsələsi dəqiq qoyulmamışdır. Bir sıra müəlliflər – Y.Ratqauzer, A.Dubner 1917-ci ilin oktyabrından 1918-ci ilin martınadək olan dövrü ikihakimiyyətlik, Bakı Soveti hakimiyyətinin formal mövcud olması dövrü kimi xarakterizə edirdilər ki, bu da əslində həmin aylarda Bakı Soveti hakimiyyətinin mövcud olmasını inkar etmək idi" (19. 6-315).

A.Dubner ərzaq strukturlarında sabotajçı elementlərin – menşevik, eser və varlı möhtəkirlərin Çaparidzenin və Sovet hökumətinin adının altında gizləndiyini, Bakı Kommunası rəhbərlərinin isə lazımı məqamda qətiyyətli mövqə nümayiş etdirmədiyini bəyan edir (20. 79).

A.Dubner Çaparidzeni qətiyyətsizlikdə suçlamaqdan belə çəkinmir: "Ərzaq komissarlığının bütün fəaliyyəti istər Çaparidzeyə qədər, istərsə də onun təyinatından sonra qəti addımların atılmasından qorxması və fəvqəladə dərəcədə qətiyyətsizliyi ilə yadda qalıb" (20. 80).

Müəllif yazır: "Bakı Kommunasının Bakı proletariatının inqilabi sabitliyi üçün, inqilaba sədaqəti üçün ərzaq məsələsinin müstəsna əhəmiyyətini qiymətləndirə bilməməsi ərzaq ehtiyatlarının toplanması işində məhvedici təsirə malik oldu" (20. 84).

Müəllif həmin dövrün ictimai-siyasi, iqtisadi durumunu təhlil edərək, haqlı olaraq ərzaq məhsullarının qiymətlərinin ifrat dərəcədə artması şəraitində Bakı Kommunasının fəhlələrin əmək haqlarını artırması sahəsindəki fəaliyyətinin də heçə endirilməsi qənaətinə gəlir (20. 85).

Müəllif Bakı Kommunasını ərzaq sahəsində inhisarı öz əlinə ala bilməməsi səbəbindən, məhz ərzaq məsələsi sahəsindəki ciddi səhvlər səbəbindən Kommuna rəhbərləri ilə fəhlələr arasında ilk ilk ciddi parçalanmanın baş verdiyini xüsusi olaraq vurğulayır (20. 90).

Daha Bakı Kommunasına inanmayan fəhlələr; "yalnız ümidlə, yalnız vədlərlə ac kütlələri sakitləşdirmək olmaz, bir daha gözləyə bilmərik"- deyə söyləyirdilər (20. 91).

Müəllif yazır ki, hələ Bakı Kommunasının faktiki süqutundan ay yarım əvvəl, artıq ac fəhlələrin böyük əksəriyyəti bolşeviklərdən aralanmağa başlamışdılar ki, bunun da əsasında ərzaq məsələsi dururdu (20. 92).

Buradaca Stepan Şaumyanın Bakı Kommunasından uzaqlaşan belə fəhlələrə münasibətini xatırlamaq yerinə düşərdi: "Mən fəhlələrin hakimiyyətə münasibəti məsələsi üzərində dayanmaq istədim. Burjuaziya ilə mübarizədə fəhlə sinfində mübarizənin xüsusi üsulları formalaşmış. O, tələb etməyə vərmiş edib. Bir vaxtlar bu üsul son dərəcə inqilabi və əhəmiyyətli idi. İndi vəziyyət başqadır. Hakimiyyətdə olanlar burjuaziya deyil, fəhlələrin təyin etdiyi orqan olduğuna görə hakimiyyətə münasibət də başqa cür olmalıdır. Təəsüf ki, köhnə psixologiya dərinə işləyib və fəhlələr şəxsi maraqlarını müdafiə edirlər. Şəxsi maraqların müdafiəsi isə inqilabın xeyrinə olmayıb, əksinə çox vaxt ümumi məqsədlə ziddiyyət təşkil edir" (14. 164). Göründüyü kimi hakimiyyətə fəhlələrin qanı və canı ilə gələn, özünü fəhləkəndli hakimiyyəti kimi bəyan edən bir orqan, fəhlələrin ən zəruri tələblərini inqilaba zidd, şəxsi maraqlar kimi təqdim edir.

"Aclığın sərt üzü və qara təbliğat" adlı məqaləsində Stefan Şaumyan dünya siyasi opponentlərini ittiham edirkən əslində Bakı Kommunasının öz həqiqi simasını, məqsəd və məramlarını açıqlamış olur: "Ac və üzülmüş fəhlələrə onlar belə deyirlər: bolşeviklər sizə çörək vəd etmişdi və onu vermirlər; bolşeviklər vətəndaş müharibəsi törədərək, fəhlələrin qanını axıtdılar; bolşeviklər vətəndaş müharibəsi adı altında milli qırğın törətdilər; onlar ermənilərin arxasında durmuşlar və müsəlman fəqir-füqərasını qırırlar və s." (14. 134).

Göründüyü kimi Stepan Şaumyanın 1924-cü ildə adı çap olunan "Məqalə və nifrətləri"nin tarixşünaslıq baxımından əhəmiyyəti bu qana susamış bolşevik cəlladının özünə, təmsil etdiyi siyasi quruma tarixi bəraət qazandıрмаğa cəhd göstərirkən, hər cür çirkin ambisiyalardan üstün olan, əzilən, lakin üzülməyən həqiqəti söyləməsidir. Stepan Şaumyan çox gözəl bilirdi ki, Azərbaycanda, Bakıda hökm sürən dəhşətli aclığın əsas səbəbkarı elə onun özü və əməlləridir. Y. Ratqauzer yazır: "Mart hadisələri nəticəsində ərzağın Vladiqafqaz dəmiryolu ilə daşınması dayandırıldı. Vaxtı ilə Şimali Qafqazdan yola salınan qatarlar, indi Qotsinskinin aqalıq etdiyi Petrovskda saxlanılırdı. Un, buğda və kartofla yüklənmiş 80-dən çox vaqon Qoçinskinin tələbi ilə indi geriyyə, Tereke qaytarılıb, şəhərdə olan azacıq ərzaq ehtiyatının bir hissəsi isə ya tələf edilib, ya da oğurlanıb" (5. 179). Təbii ki, müəllif burada "ya tələf edilib, ya da oğurlanıb" dedikdə erməni-daşnak əsgər və zabitlərindən ibarət Qırmızı Ordunun talançılıq və soyğunçuluqla müşayiət olunan zorakı hərəkətlərinə eyham edir.

Ratqauzer ərzaq böhranının Bakı Kommunasının bütün sonrakı fəaliyyətini də heçə endirməsini, sual altında qoymasını belə gizlətmir: "Sovet hakimiyyətinin həyata keçirdiyi bütün sosial-siyasi tədbirlərin taleyi, həmçinin aclıqdan əziyyət çəkən ətraf kəndlərlə əlaqə

yaratmaq cəhdləri məhz ərzaq məsələsinin həllindən, yoluna qoyulması işindən asılı idi" (5. 179).

Ratqauzer adı çəkilən əsərində haqlı olaraq yazır ki, hətta Petrovsk şəhərinin azad edilməsi də vəziyyəti yüngülləşdirmədi. İrandakı qarmaqarışlıq səbəbindən, ən əsası isə rublun məzənnəsinin aşağı olması səbəbindən düyü və digər ərzaq məhsullarını almaq mümkün olmadı: "Oradan bu və ya digər ərzaq məhsulları gətirildisə də bu o qədər az idi ki, dəryada damcıya bənzəyirdi və şəhərin ərzaqla bağlı vəziyyətini heç cür yaxşılaşdırma bilmədi" (5. 180).

Bakı Kommunasının yarıtmaz sosial-iqtisadi tədbirləri əslində xalqımıza qarşı yönələn Mart soyqırımlarının məntiqi davamı idi. Amma həyata keçirdiyi üzdəniraq tədbirlər içərisində bumeranq rolunu ən tez, ən effektiv bir şəkildə Bakı Sovetinin ərzaq sahəsində həyata keçirdiyi uğursuz siyasət oynadı. Üzünü siyasi oponentlərinə tutaraq St.Şaumyan deyirdi: "Biz bilirik ki, cənab Ayollo və Sadovskilər Bakıda Sovet hakimiyyətini acliğin sərt üzü ilə boğmaq istəyirlər. Amma onlar məqsədlərinə nail olmayacaqlar...Ərzaq böhranı ötüb keçəcək" (14. 135).

Lakin, ərzaq böhranı əli xalqımızın qanına bulanmış Bakı Kommunasının tarixin arxivinə ötürsə də, özü ötüb keçmədi. Hətta hakimiyyətdən "gedərkən" Bakıdakı ərzağı da özü ilə apararaq "26" lar bu alçaq hərəkətləri ilə çirkin xislətlərini bir daha biruzə verdilər.

Nə qədər paradoksal olsa da 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığında A.Dubnerin təbirincə desək Bakı Kommunası ilə proletariat arasında ciddi uçurum yaradan ərzaq böhranı amilindən Stefan Şaumyanın və Bakı Kommunasının digər üzvlərinin şəxsiyyətini mifləşdirmək üçün istifadə etmək cəhdlərinə də rast gəlmək olur: "O (yəni St.Şaumyan müəllif) oktyabr inqilabı bayrağını çörək rayonlarından təcrid olunmuş Sovet Rusiyasından, dostlardan və müttəfiqlərdən ayrı salınmış, tamamilə izolə edilmiş Bakıda – Zaqafqaziyanın qapısında ucaltmağı bacardı" (17. 14).

Digər sovet tarixçisi Steklov 1918-ci ilin 15 sentyabrında Bakının azad olunması Müsavat hökumətinin özünü müstəqil Azərbaycanın sahibi kimi aparmasına kinayə ilə yanaşaraq "müstəqil" və "sahibi" sözlərini dırnaq içərisində yazır. Şəhərdə hökm sürən acliqdan ağız dolusu danışan müəllif təbii ki, bu fəlakəti törədən əsl səbəbkarların – Bakı Kommunasının üzdəniraq üzvlərindən kəlmə belə açmır (21. 9-11).

Lakin ən gözəl hakim tarixdir deyirlər. Zaman-zaman Bakı Soveti ilə bağlı gizli məqamları üzə çıxaran tarixçi alimlərimizin tədqiqat əsərləri bu gün haqqında uzun müddət danışmadığımız, bilmədiyimiz bir çox həqiqətləri üzə çıxarır. Sovet dönəmində şəhər və kəndlərimizin ən gözəl güşələrində abidəsini ucaltığımız, qarşısında əbədi məşəl yandıraraq gül-çiçək qoyduğumuz, xatirəsini ehtiramla yad edib, şəninə nəğmələr bəslədiyimiz Stepan Şaumyanın və onun başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi bütün tədbirlərin milli istiqlalımızı, xalqımızın müstəqil dövlətini yenidən qurmaq kimi istəklərini məhv etməyə hesablandığını yeni elmi araşdırmalar sayəsində aydın görürük. Bakı Kommunasının fəaliyyəti dövründə xalqımızın üzləşdiyi dəhşətli acliq da əslində antiAzərbaycan xarakterli tədbirlər zəncirinin bir həlqəsi idi.

İSTIFADƏ EDILMIŞ ƏDƏBİYYAT

1. İsgəndərov Anar. 1918-ci il mart qırğınının tarixşünaslığı. Bakı, "Mütərcim" 1997, 184 s.
2. İsgəndərov Anar. Azərbaycanda 1917-1918-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı. Tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, "MEQA", 2004, 85 s.
3. İsgəndərov Anar. "Azərbaycan həqiqətləri 1917-1920". Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2012, 226 s.
4. 1918-1920-ci illərdə azərbaycanlıların soyqırımı. Sənədlər və materiallar. Tərtib edəni Vaqif Şirinoğlu. Bakı "Qartal" 2001, 176 s.
5. Раггаузер Я. Революция и гражданская война. Часть первая, 1917-1918 гг., Баку Красный Восток 1927, 221 стр.
6. Беленкий С. и Манвелов А. Революция 1917 года в Азербайджане (хроника событий). Баку, АЗГИЗ, 1927, 253 стр.
7. Караев А. Минувшие дни. Баку, Бакинский рабочий, 1926, 128 стр.
8. Əkbəri Əli. Aprel inqilabı. Bakı, Azərbaycan nişançı firqəsi siyasi şöbəsi nəşriyyatı, 1923, 19 s. (əski əlifba ilə).
9. Quliyev Mustafa. "Oktyabr düşmənləri Azərbaycanda". Bakı, AZQİZ, 1927, 55 s.
10. Əfəndiyev S.M. "Azərbaycan yoxsulları mənafeyi uğrunda mübarizəsi". Bakı, Azərnəşr. 1930, 32 s.
11. Sarkis. "Hakimiyyət uğrunda mübarizə". Bakı, AZQİZ, 1930, 142 s.
12. Пчелин Н. Крестьянский вопрос при Муавате (1918-1920). Очерки, Баку, АЗГИЗ, 1931, 57 стр.
13. Сеф С. Революция в 1917 года в Закавказье (документы и материалы). Тбилиси, Акционерное общ. ЗАК.Книга, 1927, 391 стр.
14. Шаумян С.Г Статьи и речи. Баку. Бакинский рабочий. 1924 231 стр.
15. А. Раевский. Английские Друзья и Мусаватские Патриоты. Баку, АЗГИЗ 1927, 75 стр.
16. Шаумян Левон. Расстрел 26 Бакинских Комиссаров Английскими интервентами. Москва, "Правда", 1949, 32 стр.
17. Каринян А. Степан Шаумян. Баку, Бакинский рабочий, 1924, 35 стр.
18. Burçalov E. 26 Bakı komissarı. Moskva, Politçeskaya literatura, 1938, 112 s.
19. İbrahimov Z., Takaryevski Y. 1920-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan Sovet tarixşünaslığı məsələsinə dair. // Tarix institutunun əsərləri. XVII cild, s.6-31, Bakı, EA nəşriyyatı, 1966, 175 s.
20. А. Дубнер. Бакинский пролетариат в годы революции(1917-1920). Баку, АЗГНИИ, 1931, 183 стр.
21. Steklov A. Müsavat Azərbaycanının Ordusu. Bakı, AZQİZ, 1928, 30 s.

АСЛАНОВ ЕЛШАН НАСИБ**БАКИНСКАЯ КОММУНА И ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ КРИЗИС В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

Известная недооценка Бакинской Коммуной положения с продовольствием нанесла роковой удар на ее авторитет. В свете объективно-научного анализа историографических данных 20-30- годов XX века становится ясным почему именно на продовольственном вопросе произошел первый серьезный разрыв между руководством Коммуны испытывающий ненависть Азербайджанскому народу и рабочими массами.

ASLANOV ELSHAN NASIB**BAKU COMMUNE AND THE FOOD CRISIS IN THE 20-30-TH YEARS OF XX CENTURY, SOVIET HISTORIOGRAPHY**

Known underestimation of the Baku Commune food situation dealt the fatal blow to its credibility. In the light of the objective – scientific analysis of data historiographical 20-30 years of the XX century it becomes clear why the food issue first occurred a serious gap between the leadership of the Commune has got hatred Azerbaijani people and the working masses.

Rəyçilər: t.e.n. S.Qasımova, t.e.d. A.İskəndərov

BDU-nun "Tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq və tədrisin metodikası" kafedrasının 6 iyun 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №11).